

nik. Ilyenféle bizonytalanságok mellett adatként előforduló nevek kihalásáról beszélni igencsak nagy bátorságot követelne tőlünk.

Egyik bírálóm felvetette, hogy az általam alkalmazott elemzési modell „üres” kategóriáit is megemlíthettem volna munkámban. Én azonban nem a helynevek leírasi rendszeréről kívántam disszertációt írni, hanem két névhalmazt (név-rendszert?) szerettem volna bemutatni. Ezért csak azokra a jellemzőkre tértem ki, amelyeket itt is megfigyelhetünk.

5. Mindkét opponensem felhívta a figyelmemet arra is, hogy a szakirodalmi hivatkozási rendszer és a fejezetek tagoló számozásában a latin és arab számok használata egységesítésre szorul. Figyelmeztetésük indokolt, az egységesítést természetesen elvégzem.

És végezetül hadd ismételjem meg a bírálóimnak mondott köszönetet: köszönöm segítő szándékkal íródott, számos problémára kiterjedő bírálatukat, és azt a számomra szinte meghatározó figyelmet, amivel dolgozatomat kísérték.

Debrecen, 2000. május 31.

TÓTH VALÉRIA

Együttműködési program az uráli nyelvek névkutatása terén

Az uráli nyelvek többségében nagy hagyománya van a névtani kutatásoknak. Az eredmények azonban alig mérhető össze, hiszen az egyes nyelvek tulajdonneveinek vizsgálata lényegesen különbözik a kutatást elsősorban motiváló célok és az alkalmazott módszerek szempontjából is. Ez természetes következménye annak a fölfogásnak, amely a névtudományt elsősorban vagy akár kizárólagosan nemzeti tudománynak tartja.

Míndez persze nem jelenti azt, hogy az egyes uráli nyelvek névkutatói ne lennének tekintettel más nyelvek vizsgálatának eredményeire is. Ez a törekvés teljesen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a tulajdonnevek körében a nyelvek kölcsönhatása különösen erősen érvényesül, így a névkutató soha nem zárkozhat be saját nyelvének védőfalai mögé. E vizsgálati célokat teljesítve a különböző nyelvek névkutatása régen kilépett nemzeti keretei közül, ami jó ideje nem csupán a nyelvek közötti névkölcsönzések vizsgálatában, hanem az úgynevezett általános névtan kialakulásában és ismereteinek folyamatos gyarapodásában is látványosan megnyilvánul.

Az általános névtan a tulajdonnévnek mint nyelvi és kulturális jelenségnek nem a nyelvspecifikus, hanem a nyelvek feletti jellegzetességeit vizsgálja. Az általános névtan e kutatási célok megvalósítása során olyan szemléletet, elméleteket

és hozzájuk kapcsolódó fogalomkészletet igyekeznek kimunkálni, amelyekre az egyes nevek, illetőleg a konkrét nyelvek névrendszereinek elemzése során megbízhatóan támaszkodhatunk. A névkutatás újabb irányjai a neveket modellek megvalósulásaiként fogják fel, s a névrendszer egészének jellegzetességeit, összefüggéseit e modellek felhasználásával kísérik meg bemutatni. Az egyes nyelvek névrendszerei – mind az adott nyelven belül, mind a különböző nyelvek között – csakis azonos szemléleti alapon, az általános névtan eredményeire támaszkodva válnak összemérhetővé, egymáshoz hasonlíthatóvá. Az efféle összevetés pedig elengedhetetlen bármilyen névrendszer lényegi, meghatározó sajátosságainak föltárásához. Ez a modellszemlélet egyes uráli nyelvek névkutatásában már eddig is szép eredményeket ért el. A finnországi névkutatásban ilyen alapállásból közelít a nevekhez Eero Kiviniemi és a nyomában kibontakozó névtani iskola. A magyar tulajdonnevek vizsgálatában is jelentős eredmények mutathatók fel a modellalkotásban: elméleti közelítésből éppúgy, mint az egyes nevek elemzése felől kiindulva.

A tulajdonnév nyelvi univerzálé: használatát és ezzel együtt meglétét a verbális kommunikáció szabályai nem írják ugyan kötelezően elő, mégsem ismerünk tulajdonnév nélküli nyelveket. A tulajdonnévi kategória létrejötté az egyes nyelvek keretei között nem ragadható meg, a kérdés csakis a nyelvkeletkezés szélesebb, sokféle tudományt érintő problematikájának részeként vethető fel. Ebből következően a létező nyelvek bármely nyelvtörténeti eszközökkel elérhető korszakát csakis úgy képzelhetjük el, hogy abban tulajdonnevek is lehettek. (Más kérdés, hogy ezeket egy adott időszakon túl nem tudjuk rekonstruálni.)

Közismert, hogy a sokféle tulajdonnév közül két névcsoportnak, a helyneveknek és a személyneveknek van kitüntetett szerepük mind a kommunikáció, mind a tudományos vizsgálat szempontjából. Ezeknek a nyelvtörténeti, sőt általánosabban: történeti értéke is igen nagy, hiszen emlékei a nyelvek, népek történetének olyan területére és időszakába engednek bepillantást, amely más eszközökkel gyakran nem is ragadható meg.

Ebből a nézőpontból különösen feltűnő, hogy az uráli nyelvek körében egységes szemléletű névtani kutatásokat eddig soha nem végeztek, sőt az egyes uráli nyelvek nemzetközileg is elismert névkutatói alig ismerik egymás tevékenységét. Pedig az egymás eredményeire is figyelő, sőt – ezen túlmenően – az összehangolt névkutatásoknak ezen a területen bizonyára sok haszna volna. A kutatási kapcsolatok létrehozását az uráli nyelvek különleges helyzete fokozottan is indokoltá teszi: a genetikus összetartozásból, a nyelvrokonságból adódó lényegi nyelvi rendszerbeli egyezések megléte mellett e népek igen eltérő kulturális és nyelvi környezetben élnek, illetve éltek történetük folyamán. Ezért az uráli nyelvek összehangolt névtani kutatásainak fontos célja lehet, hogy e sajátos nyelvi-kulturális körülmények figyelembevételével, az összevetés szándékával vizsgálja meg az egyes névrendszerek sajátosságait, egymással egyező és különböző jellegzetességeit, változásformáit.

Mivel egy ilyen kutatási program mind az egyes uráli nyelvek, mind az általános névtan számára új ismereteket, fontos eredményeket hozhat, az uráli névtani

kutatások előmozdítása érdekében pályázati program keretében névtani periodikát kívánunk létrehozni *Onomastica Uralica* (OU) címmel. Szándékaink szerint e kiadvány az uráli nyelvek névkutatóinak közös fóruma lehetne, de emellett elősegíthetné azt is, hogy az uráli nyelvekkel kapcsolatos névtani vizsgálatok eredményei minél hatékonyabban beépülhessenek a nemzetközi névtani kutatásokba is.

A kiadvány működésének első szakaszát 2002 végéig tervezzük, a kiadás anyagi feltételeit ez időszakban a magyarországi Országos Tudományos Kutatási Alap pályázati támogatása (OTKA T 029406), valamint a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete és a Helsinkiben levő Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (KOTUS) közötti együttműködési szerződés biztosítja.

A kiadványsorozat szerkesztőbizottságát úgy állítottuk össze, hogy benne minél jobban biztosítva legyen az egyes uráli nyelvek névkutatóinak képvisellete, és ily módon a szerkesztőség minél hatékonyabban elősegíthesse a sorozat kötetek megjelentetését. A szerkesztőbizottság elnöke a fenti pályázat témavezetője, Nyirkos István egyetemi tanár (Debreceni Egyetem), társelnöke Ritva Liisa Pitkänen tudományos osztályvezető (Helsinki, KOTUS), tagjai D. V. Cigankin egyetemi tanár (Szaranszki Egyetem), F. I. Gorgyjejev egyetemi tanár (Joskar-Olai Egyetem), Peeter Päll tudományos osztályvezető (Tallinn, EKI), Maticsák Sándor egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem) és Hoffmann István egyetemi docens (Debreceni Egyetem).

A kutatási programot szimpózium keretében mutattuk be Tartuban, a IX. nemzetközi finnugor kongresszuson. Erre az alkalomra ötnyelvű ismertető füzetet jelentettünk meg (*Onomastica Uralica. Plan of Series – Sorozatterv – Sarjan suunnitelma – Väljaande projekt – План серии*. Szerk. Hoffmann István. Debrecen–Helsinki, 2000. 88 lap).

A kutatási program első szakaszában öt tematikus kötet közreadását tervezzük. Az egyes köteteket a szerkesztőbizottság egy-egy tagja gondozza. 1. Az uráli nyelvek válogatott névtani bibliográfiája, 2. Az uráli nyelvek helynévkutatásának története, 3. Településnevek az uráli nyelvekben, 4. Helynévkölcsönzés az uráli nyelvekben, 5. Víznevek az uráli nyelvekben.

A tematikus kötetek tanulmányainak megírására a szerkesztők szerzőket kérnek fel. A sorozat elindításakor ezt azért tartjuk szükségesnek, hogy az egyes nyelvek névkutatói a kiadványokban arányosan legyenek képviselve. Írásokat azonban a felkért szerzők munkáin kívül is fogadunk, ha azok megfelelnek az adott kötet tartalmi, elméleti és kutatás-módszertani célkitűzéseinek. A tervezett első kötetek megjelentetésével azt szeretnénk elérni, hogy az uráli nyelvek egyes nagyobb névkutatói területeiről alapos helyzetfelmérés készüljön, amely alapjául szolgálhat a későbbi, kisebb résztémákra is vonatkozó, részben összehangolt kutatásoknak. Hosszabb távon fontos célunk az, hogy a periodikaként induló kiadványsorozat a kiadás első szakaszát követően valódi uráli névtani folyóirattá váljon.

Az *Onomastica Uralica* kötetei angol nyelven jelennek meg, hogy ezzel is elősegítsük az eredményeknek a nemzetközi névtani kutatásokba való bekapcsolhatóságát. A nyomtatott forma mellett a kötetek anyagát az Interneten is hozzáfér-

hetővé tesszük (<http://onomural.klte.hu>). A számítógépes elérési lehetőség e kiadvány esetében még több előnnyel jár, mint amit a hagyományos szöveg- és adatkezelés általában is nyújt: a tanulmányokat itt az angol mellett azokon a nyelveken (magyar, finn, észt, orosz) is közzéteszük, amelyeken íródtak. Reményeink szerint ezzel is elősegítjük az eredmények minél sokrétűbb felhasználását.

A kiadvány szerkesztői remélik, hogy kezdeményezésük felkelti az érintett tudományterületek kutatóinak érdeklődését, és az *Onomastica Uralica* hozzájárul az uráli nyelvek névkutatásának fejlődéséhez.

Az alábbiakban az egyes kötetek tervezetéről nyújtunk rövid ismertetést.

1. kötet: Az uráli nyelvek válogatott névtani bibliográfiája.

Szerkeszti: HOFFMANN ISTVÁN.

Mivel az *Onomastica Uralica* első köteteinek célja az, hogy felmérje az uráli nyelvek névtani kutatásainak jelenlegi állását, eddigi eredményeit, kézenfekvő, hogy a sorozatot a szakirodalom bibliográfiai áttekintésével indítsuk útjára. Azokban a nyelvekben, amelyekben nagyon gazdag e terület irodalma, ez az összeállítás segíthet a tájékozódásban, másutt, ahol az írások nehezebben hozzáférhetők, és gyakran értékes munkák is rejtve maradnak a kutatók szeme elől, e kötet élénk tárhatja az eddig kevésbé ismert munkákat, felkeltve irántuk az érdeklődést.

Teljes bibliográfia összeállítására ebben a fázisban sajnos, nem vállalkozhatunk. Ez a korlátozás különösen a nagy hagyományokkal rendelkező magyar és finn névkutatás esetében érthető. E nyelveket illetően a válogatott bibliográfia teljességre még az utóbbi ötven év időszakában – amely nagyjából a modern, önállóan is tekintett névkutatás korszaka is egyben – sem törekedhet. A 20. század első feléből pedig csak olyan munkákat veszünk fel, amelyekre a modern kutatások is támaszkodnak, amelyeket ma is gyakran idéznek. A múlt századi publikációk közül inkább csak a könyvméretű anyagokról, illetőleg a valamely szempontból különösen fontos munkákról ad képet a bibliográfia. A feldolgozás tehát a névkutatás kezdeteitől 1999 végéig született névtani munkákról kíván tájékoztatást nyújtani.

Annak megválaszolása, hogy mit tekintünk névtani publikációnak, elméletileg sem könnyű feladat, különösen ha az uráli nyelvek e téren folytatott kutatásainak sokszínűségét is figyelembe vesszük. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a bibliográfiába azokat a tudományos célú munkákat vesszük fel, amelyekben a tulajdonnevek a kutatás céljaként, nem pedig pusztán az eszközöként szerepelnek. Tisztában vagyunk azzal, hogy e bizonytalan körülhatárolás számtalan esetben dilemmát okozhat egy-egy munka jellegének megítélésében, a döntést azonban többnyire az adott nyelv bibliográfiájának összeállítására kell bízunk.

A bibliográfia fő fejezeteit az egyes uráli nyelvek irodalomjegyzéke adja. A névtani bibliográfia összeállítására felkérés alapján az alábbiak vállalkoztak: észt: Peeter Päll, finn: Eeva-Liisa Stenhammar, kisebb balti-finn nyelvek: Marje Joalaid és Lembit Vaba, lapp: Samuli Aikio és Kaisa Rautio Helander, magyar: Hlavacska Edit és Tóth Valéria, mordvin: Maticsák Sándor és Nyina Kazajeva,

votják: Ljudmilla Kirillova. Egyelőre nincsen gazdája a cseremis, osztják, vogul, zürjén és a szamojéd nyelvek névtani bibliográfiájának.

Előzetes szerkesztési szabályzat alapján három nyelvre, a magyarra, a finnre és a mordvinra vonatkozóan próbaszerkesztést végeztünk. E munka tapasztalatai alapján véglegesítettük a szabályzatot három nyelven: magyarul, finnül és oroszul. Reményeink szerint az egyes nyelvek névtani bibliográfiái ez év novemberének végéig elkészülnek. Az egybeszerkesztést és a nyomdai előkészítést követően a kötet megjelenését 2001. március 1-jére tervezzük. A bibliográfiát abban az esetben is szeretnénk megjelentetni, ha nem minden nyelvre vonatkozóan készül el az anyag a kitűzött időpontig. A hiányzó részeket az egész bibliográfia évenkénti, folyamatos bővítésével együtt, az OU következő számaiban tesszük közzé.

2. kötet: Az uráli nyelvek helynévkutatásának története.

Szerkeszti: NYIRKOS ISTVÁN.

E kötet megjelentetésének az a célja, hogy az egyes uráli nyelvek helynévkutatásának helyzetét felmérje, számba vegye az eddigi kutatások mértékét és értékét. A kötet tudománytörténeti összefoglalását adja azoknak az eredményeknek, amelyeket az egyes nyelvek névkutatása e téren elért. Az áttekintés az utolsó negyed század szakirodalmát tárgyalja tüzetesen, de ehhez háttérként szélesebb időtávú visszatekintést is nyújt. Ugyanakkor azonban a kötetben nemcsak az uráli nyelvekre vonatkozó kutatások eddigi eredményeit szeretnénk az e nyelveket kevéssé vagy egyáltalán nem ismerő kutatók számára hozzáférhetővé tenni, hanem e felméréssel egyben az uráli névkutatások hiányosságai, az elvégezhető és az elvégzendő vizsgálatok is határozottabban körvonalazódnának.

A kötet fejezeteit az egyes uráli nyelvek szerinti tagolás adja. Nyilvánvaló, hogy a névkutatás az elmúlt évtizedekben – néhány nyelvet kivéve – nem volt erőssége az uráli (finnugor) kutatásoknak. Az úgynevezett kis finnugor népek névtani kutatásainak előmozdítása rendkívül fontos feladat lenne mind a népek identitásának megőrzése és fejlesztése, mind a népesség egykori és mai lakóhelyének feltérképezése szempontjából is.

A gazdagabb szakirodalommal rendelkező nyelvek helynévkutatásának tudománytörténeti feldolgozása több egymást kiegészítő tanulmányban is elképzelhető. Számba veendők az egyes nyelvekben folytatott elméleti kutatások eredményei, a legjelentősebb szerzők és munkáik (önálló könyvek, tanulmányok) bemutatásával. Tárgyalandók a különféle forráskiadványok, a helynévgyűjtés és archiválás helyzete, valamint az etimológiai, névfejtési eredmények. Bemutatandó a névkutatás intézményrendszere, a helynévkutatással foglalkozó kutatóhelyek, egyetemek munkájának áttekintésével, kitérve az egyetemeken, főiskolákon vagy máshol folyó névtani képzés jellegére és formáira is. Szólni kell azokról a folyóiratokról, sorozatkiadványokról, különféle publikációs fórumokról, nemzeti konferenciákról, kongresszusokról vagy más rendezvényekről, amelyek hasznosak voltak a tudományterület szempontjából. Célszerű kitérni arra is, hogy a helynévkutatás tudományos eredményei hogyan hasznosulnak a mindennapi életben, a közigazgatási, térképezési, tervezési stb. feladatok megoldásában.

A kéziratokat a szerzőktől 2001. március 31-éig kérjük. A megjelenés várható időpontja 2001. június 30.

3. kötet: Településnevek az uráli nyelvekben.

Szerkeszti: MATICSÁK SÁNDOR.

A sorozat harmadik darabjának célja az egyes uráli nyelvek településnév-rendszereinek leírása. A kötet igyekszik az általános névtan adta elméleti kereteket az egyes finnugor nyelvek településneveire vonatkozó kutatások eredményeivel megtölteni. Kívánatos lenne, hogy a kötet ne csak véletlenszerűen egymás mellé rendezett, eltérő szempontrendszerek alapján készülő tanulmányok sokasága legyen, hanem – alább részletezendő szempontok felhasználásával – többé-kevésbé egységes elméleti alapvetésből építkező dolgozatok szülessenek.

Több megfontolás is azt sugallja, hogy a településnevek önálló kötetben kapjanak helyet. A legfőbb szempont a kérdéskör kutatottsága: az uráli nyelvekben ez a terület a névtan talán legfeldolgozottabb részterülete. A településnevek önálló tárgyalását az is magyarázza, hogy e névfajta – denotátumának jellege alapján – viszonylag könnyen definiálható, megragadható kategóriának tűnik. További indok, hogy a településnevek kulturális-társadalmi meghatározottsága révén számos történeti változás modellálható e névcsoportban. A településnevek természetesen a kisebb uráli nyelvek történeti kutatásaiban is nagy segítséget nyújtanak, az egyes népek etnogenezisének feltárásában alapvető jelentőségük lehet. Az ilyen irányú kutatások feltétlen hasznosságának elismerése mellett szándékunk azonban az, hogy a tervezett kötet tanulmányai lehetőség szerint ne térjenek ki a településtörténeti stb. adalékokra, a szerzők maradjanak meg a nyelvészeti elemzés keretein belül.

Nem lenne szerencsés ugyanakkor, ha az egyes nyelvek településnév-rendszereit bemutató tanulmányok szerzői elvesznének az etimológiai kérdések labirintusában. Vannak olyan uráli nyelvek, amelyek még nem jutottak túl az etimológiai alapvetéseken, a kézikönyvek és főbb tanulmányok is gyakran bizonytalan, kétséges, esetenként rossz etimológiákat közölnek. E kötetnek azonban nem az „etimológiai megtisztulás” a feladata, hanem a rendszerek leírása.

Az egyes tanulmányok elkészítése előtt célszerűnek látszik néhány alapvetet lefektetni. Ilyen megfontolandó felvetés lehet, hogy a névrendszerek bemutatása során a szerzők igyekezzenek történeti és leíró szempontokat egyaránt érvényesíteni. A keletkezőtörténeti kategóriák között megemlítendő a földrajzi köznévvel keletkezett nevek csoportja (ezen belül külön figyelmet érdemelnek olyan „tipikusan finnugor” kategóriák, mint a településnévvé vált pusztai földrajzi köznevek és a grammatikai szerkesztéssel alakult nevek) és az elliptikus, bővítményszerepű nevek csoportját. Külön tárgyalhatók a helynévképzővel, illetve a jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek, valamint a szerkezeti változással alakult nevek. Célszerűnek látszik a tanulmányokban nagy figyelmet fordítani az egyes nyelvekre jellemző, települést jelölő földrajzi köznevek kérdéseire. A rendszerek leíró szempontú bemutatása lehetőség szerint térjen ki a funkcionális-szemantikai, a lexikális-morfológiai és a szintagmatikus elemzésekre egyaránt. Mutassák be a

képzők rendszerét és az összetételek módozatait, s ahol lehet, vázolják fel a név- földrajzi vizsgálatok eredményeit is.

Kívánatos lenne, hogy az oroszországi kisebb uráli nyelvek településnév-rendszerét bemutató tanulmányok – lehetőség szerint – pármunkában szülessenek: az alkotócsoport egyik tagja anyanyelvi tudós, a másik pedig valamely nagyobb finnugor nyelv képviselője lehetne, így a natív tudásanyag és a kívülről rálátó elemzés előnyös szimbiózist alkothatna. Ha az anyag gazdagsága megköveteli, egy-egy nyelv településnév-rendszerét több tanulmány is tárgyalhatja.

A kéziratok leadási határideje: 2001. június 30. A megjelenítést 2001. december 31-ére tervezzük.

4. kötet: Helynévkölcsönzés az uráli nyelvekben.

Szerkeszti: RITVA LIISA PITKÄNEN.

Az uráli nyelveket egykor kiterjedt, összefüggő területen beszélték, és beszéltek ma is. A legtöbb uráli nyelvet beszélő nép szomszédságában a saját nyelvcsaládjába tartozó népesség lakik, de szomszédai között más nyelveket beszélők is találhatók. A nyelvcsaládon belüli és a külső kapcsolatok mindig is sokrétűek és mélyek voltak, amelyre a helynévanyagban hagyott nyomokból is lehet következtetni. A sorozat negyedik kötetének célja az, hogy benne a lehető legsokoldalúbb képét adjuk az uráli népek nyelvi kapcsolatainak helynevekben való tükröződéséről. Ezért a szerkesztés előmunkálatai során fontos annak eldöntése, hogy egyrészt a széles, sokrétű témaválasztékból milyen anyagokat szándékozunk bemutatni, másrészt pedig hogyan találjuk meg e kutatási területek legjobb szakértőit. Ennek előmozdítása érdekében a munkában társszerkesztőként JANNE SAARIKIVI is részt vesz.

Ha az uráli nyelvi kapcsolatokat a helynévkölcsönzés terén egyedi esetekként kezeljük, az összkép igencsak kaotikus lesz. Ez a kép világosabbá válik, ha a kutatási területeket az alábbi vázlatos csoportokba soroljuk. 1. Az uráli népek névtani kapcsolatai: például karjalai–lapp, lapp–finn, zürjén–nyenyec stb. kapcsolatok. 2. Az uráli névrendszerek kapcsolatai más nyelvekkel: például finnugor–orosz kapcsolatok; (Karjalában, a Komi, az Udmurt, a Mari és a Mordvin Köztársaságban), finnugor–török kapcsolatok; finn–skandináv kapcsolatok Finnországban, Svédországban és Norvégiában; észt–svéd kapcsolatok Észtországban; a magyar nyelv szláv, germán, román, török kapcsolatai a Kárpát-medencében. 3. Urali szubsztrátumok a ma nem uráli (mindenelőtt oroszok lakta) területeken: itt leginkább szóba jöhet Inkeri, Novgorod vidéke, a Fehér-tó, a Fehér-tenger partvidéke, az Északi-Dvina medencéje, a merják, a muromák és a mescserek lakóhelye, valamint az obi-ugor területek.

A mai élő kétnyelvű névkészlet és a korábbi nyelvi viszonyokról tájékoztató szubsztrátumnévanyag egyazon területen is átfedheti egymást. Ilyen például Finnország partvidékének finn–svéd helynévanyaga, amely mindkét nyelv szubsztrátumnév-állománya mellett a mai kétnyelvű közösségek által használt kölcsönneveket is tartalmazza. A célunk az, hogy a megszerkesztendő kötet tanulmányai már meglévő névkölcsönzési kutatásokon alapuljanak. Példaként

álljon itt néhány ilyen témakör: finn szubsztrátumnevek Svédországban és Norvégiában; észt–svéd névkapcsolatok Észtországban; Oroszország lapp névanyaga a Kola-félszigeten; lapp szubsztrátumnevek Karjalában és a Kola-félszigeten; Inkeri régi finn névanyaga; az inkeriek és a vótok régi lakóterületei a helynevek fényében; a novgorodi terület finnugor névanyaga; lív névanyag Lettországon és Dél-Észtországban; a komi–orosz nyelvhatár élő névanyaga; obi–ugor szubsztrátumnevek az Urálban; obi–ugor–paleoszibéria névkapcsolatok; a cseremiszek régi lakóterületei a helynevek fényében; erza és moksa névkapcsolatok; a magyarok őseinek Oroszország és Ukrajna különböző részein maradt szubsztrátumnevei; szamojéd szubsztrátumnevek Szibériában és az Altaj hegységben.

5. kötet: Víznevek az uráli nyelvekben.

Szerkeszti: HOFFMANN ISTVÁN.

A névtan közismert tétele szerint a víznevek a nyelvek helynévrendszerének legősibb rétegébe tartoznak. Gyakran esik szó arról is, hogy e névtípus az egyik legnemzetközibb névfajta: ahogy a nagy folyók a népeket összekötik, ugyanúgy neveik is könnyen átkerülnek egyik nyelvből a másikba. E folyónevek a helynevek változékonyabb csoportjaihoz képest a névrendszerben a nagyobb fokú állandóságot képviselik, hiszen főleg a nagyobb vizek nevei sokszor ősi, mára eltűnt népek és nyelvek emlékét őrzik. Ezért egy-egy terület egykori népességének megállapításában nagy szerepe lehet az ott előforduló vízneveknek. E nevek viszonylagos állandóságát az magyarázza, hogy más névfajtáknál (például a településneveknél) kevésbé erős a kulturális–társadalmi tényezőktől való meghatározottságuk. Ezért az elemzés számára bizonyos értelemben egyneműbb kutatási anyagot is jelentenek, amelynek során határozottabban tudunk a nevek nyelvi jellegének vizsgálatára összpontosítani. A tervezett kötet is ilyen szemlélettel kíván a víznevekkel foglalkozni.

E témakört azonban több oldalról is pontosítani kell. A vizsgálatok az uráli népek által ma és korábban lakott területek víznévanyagára terjednek ki. Bármely nyelv víznévrendszerét alapvetően két eredetbeli réteg alkotja: a belső nyelvi forrásból, saját nyelvi eszközökkel létrehozott nevek és a más nyelvekből átvett jövevénynevek. Mivel a névátvétel kérdését sorozatunk 4. kötete tárgyalja, itt a hangsúly a belső keletkezésű nevek vizsgálatára kerül. A különböző víznévfajták körét a könnyebb feldolgozhatóság és az eredmények összevethetősége végett célszerűnek tűnik a legszűkebben értelmezni, azaz csak a folyók és a tavak megnevezéseit vonni vizsgálat alá.

A víznevek vizsgálatához néhány szempontot emelhetünk ki. A helynévkutatás előfeltétele a nevek nyelvi szerkezetének megértése, illetőleg az elhomályosult nevek eredeti szerkezetének földerítése. A névkutatásban ezért az etimológiai értelmezés mellett – főleg a belső keletkezésű nevek vizsgálatában – kitüntetett szerepe van a szerkezeti elemzésnek.

A víznevek rendszerének leírásában igen fontos szerepe van az adott nyelv fajtajelölő földrajzi közneveinek, azaz a vízrajzi terminológia bemutatásának. E

viszonylag nagyszámú szócsoport általában jelentős táji különbségeket mutat, és történeti rétegződése is igen jellegzetes lehet. Eredetbeli rétegeinek, szóalkotási módjainak bemutatása fontos része a víznevek elemzésének. A sajátosságot kifejező névrészek igen sokszínű szemantikai csoportokat alkotnak. Ezek bemutatása a névadás szemléleti hátterének feltárását segíti elő. Az előzőekhez hasonlóan a névrészek esetében is tanulságos lehet a táji, történeti különbségeknek, valamint a helyfajták szerinti eltéréseknek a bemutatása.

A víznevek – más helynévfajtákhoz hasonlóan – a névrészek szerkezeti szerepe alapján egy- vagy kétrészesek lehetnek. Az egyrészes névben bármelyik fenti funkció kifejeződhet, a kétrészesekben pedig az vizsgálható, hogy a névrészfunkciók milyen kapcsolattípusokban szerepelnek (sajátosság + fajta, sajátosság + megnevezés stb.). Az egyes nyelvek víznevei a bennük kifejeződő funkciók pontosabb szemantikai jellege és főleg ezek előfordulási gyakorisága tekintetében jelentősen különbözhetnek, s különösen jelentős eltérések mutatkoznak a szerkezeti típusokban.

A víznevek alkotásában felhasznált nyelvi eszközök jellegének és arányainak összehasonlítása is fontos tanulságokkal járhat. A kétrészes nevek névrészeinek kapcsolata nyelvileg jelölt és jelöletlen egyaránt lehet. Az egyrészes nevek között gyakoriak a képzővel alakult víznevek, de az sem ritka, hogy fajtajelölő vízrajzi köznevet használnak tulajdonnévi értékben. Jelentésváltozással (metonímiával) képző vagy egyéb nyelvi elem felhasználása nélkül is gyakran alakulnak víznevek, például növényeket, állatokat jelölő szavakból vagy éppen más helyek nevéből.

Ez utóbbi kérdéskör, a nevek keletkezéstörténeti bemutatása felveti a víznevek változási vizsgálatának lehetőségét is. A nevek szerkezeti típusa, a bennük kifejeződő szemantikai funkció, a nevekben foglalt nyelvi elemek azonosíthatósága ugyanis az idők során jelentős változáson is átmehet. Azokban a nyelvekben, amelyekben gazdagabb történeti forrásanyag maradt ránk, a víznevek különböző kronológiai rétegei e szempontból is bemutatathatók.

Az egyes uráli nyelvek helyzete a víznévkutatás terén nagyon eltérő. Ezért természetesen a tervezett kötet is mutatni fogja ezt az egyenlenséget: ahol kevesebb anyag, előmunkálat áll rendelkezésre, ott egyetlen tanulmány keretébe is belefoglalható az egész problematika, a gazdagabb hagyományokkal rendelkező nyelvek esetében viszont több, kisebb részterületet feldolgozó, egymást kiegészítő dolgozat is születhet.

Az *Onomastica Uralica* sorozat 5. darabjaként megjelenő kötetbe 2001. december 31-éig várjuk a tanulmányokat. A megjelentetést 2002. április 30-ára tervezzük.

HOFFMANN ISTVÁN–MATICSAK SÁNDOR–NYIRKOS ISTVÁN